

Byggnadsminnesförklaring av Viskärs fyrplats, Arkö 1:5 och 1:95, Jonsbergs socken, Norrköpings kommun.

LÄNSSTYRELSENS BESLUT

Länstyrelsen förklarar med stöd av 3 kap 1 § lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. Viskärs fyrplats på fastigheterna Arkö 1:5, 1:95, Jonsbergs socken, Vikbolandet, Norrköpings kommun för byggnadsminne. I samband härmed meddelar länstyrelsen följande skyddsbestämmelser enligt 3 kap 2 § nämnda lag.

Skyddsbestämmelser

Byggnaderna har markerats och numrerats på kartan som tillhör detta beslut.

1. Byggnaderna 1 - 13 får inte rivas eller flyttas.
2. Byggnaderna 1 - 2, 6, 9 - 10 får inte byggas om eller till eller på annat sätt förändras.
3. Byggnaderna 1 - 4, 6 - 10 utvändiga fasadbeklädnad och fönster får inte bytas ut.
4. Ingrepp får inte göras i byggnaderna 1- 4, 6 - 7, 10 stomme.
5. Ingrepp i byggnad nr 1 - 2, 6,10 fasta inredning får inte ändras. Till fast inredning räknas dörrar, fönster, kakelugnar och bakugn, trappor, invändig träpanel.
6. Byggnaderna 1 - 13 ska vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värden inte minskar. Vård och underhållsåtgärder ska ske i samarbete med Länstyrelsen. Åtgärder ska utföras med material och metoder som är anpassade till byggnadens egenart.
7. Det område som utgör skyddsområde och som avgränsats med och markerats på kartan tillhörande detta beslut och får inte bebyggas eller på annat sätt förändras. Området ska hållas i sådant skick att byggnadsminnets karaktär och utseende inte förvanskas. Någon fiskerätt berörs inte av byggnadsminnesförklaringen.

Om ändring av byggnadsminnet i strid mot meddelande skyddsföreskrifter kan anses påkallad av särskilda skäl, får Länsstyrelsen enligt 3 kap 14 § lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. meddela tillstånd därtill.
Enligt 3 kap 21 § nämnda lag tillämpas detta beslut även om det överklagas.

Fastighetsunderhåll

Byggnaderna ska ha ett ordinarie underhåll. Detta ska utföras med material och metoder som är anpassade till byggnadernas egenart. En vård och underhållsplan bör tas fram.

Bevarandemål

Ett mål bör vara att byggnadernas karaktär från byggtiden 1894 och 1900-talets början bevaras och synliggörs i byggnadernas yttre och inre.

Redogörelse för ärendet

Inga-Britt Gustafsson har ansökt hos Länsstyrelsen om att få frågan om byggnadsminnesförklaring av Viskärs fyrplats, Arkö 1:5 och 1:95, Jonsbergs socken, Vikbolandet, Norrköpings kommun prövad. Fastigheten Arkö 1:5 ägs av Astrid Olsson och Arkö 1:95 av Inga-Britt Gustafsson.

Arkö och Viskär finns uttaget i Länsstyrelsens Kulturminnesprogram från 1983 som K 122 i Norrköpings kommun.

Länsstyrelsen har remitterat förslaget om byggnadsminnesförklaring med skyddsbestämmelser till ägarna Astrid Olsson, Inga-Britt Gustafsson, Norrköpings kommun, Östergötlands länsmuseum och Östkindens hembygdsförening. Östergötlands länsmuseum och Norrköpings kommun har tillstyrkt förslaget om byggnadsminnesförklaring och skyddsbestämmelser, Norrköpings kommun med synpunkten att byggnadsminnesförklaringen kommer att bli till stor kulturmiljönytta. Man kommenterar även skyddsområdet. Inga-Britt Gustafsson tillstyrker byggnadsminnesförklaringen med det förbehållet att hänsyn skall tas till den redan med strandskyddsdispens godkända komplementbyggnaden inom fastigheten 1:95. Länsstyrelsen har med anledning av detta kompletterat skyddsområdeskartan med läget för den tillkommande byggnaden. Astrid Olsson tillstyrker byggnadsminnesförklaringen under förutsättning att fastighetens fiskerätt inte berörs. Länsstyrelsen har därför kompletterat punkten 7 om skyddsområdet med upplysning om detta.

Riksantikvarieämbetet har redan i sitt remissvar 2002-04-24 angett att Arkö fyrplats uppfyller kriterierna för att förklaras för byggnadsminne enligt lagen om kulturminnen.

KULTURHISTORISKT VÄRDE OCH MOTIV FÖR BYGGNADSMINNESFÖRKLARING

*Historik-
Se bilaga 1*

Dokumentvärde - Genom Lotsverkets noggranna arkivering kan man följa hur Fyren och fyrvaktarbostaden har flyttats flera gånger innan de byggdes upp på Viskär vilket visar på en återanvändning som var vanlig inom Lotsverket.

Socialhistoriskt värde – Byggnaderna och rumsplanerna berättar om arbetsförhållanden och sociala skillnader. Fyrbostaden var både bostad och arbetsplats. Här bodde fyrmästaren. Ett av rummen var för fyrbiträdet när man hade en sådan. På övervåningen fanns fyrvakt rummet där den som var i tjänst vistades och varifrån man kunde gå ut till fyren. Fyrvaktarbostaden utgjorde ett mindre bostadshus. I alla husen finns den ursprungliga planlösningen med kakelugnar och pärlspont panel i tak och på väggar.

Byggnadshistoriskt värde - Fyren är byggd av järnplåt som nitats samman vilket gjorde att den kunde flyttas och sättas upp igen. Detta ansågs som en innovation då det gick fortare att bygga en fyr samt att man kunde ta ner och sätta upp den igen. Viskärs fyr har stått på två platser tidigare.

Fyrbostaden och fyrvaktarbostaden, kanske även lotsutkiken, är byggda i en särskild stående spontad plankkonstruktion som var tät men också flexibel så till vida att den var lätt att plocka ner och flytta. Fyrvaktarbostaden har tidigare stått på ALEN.

Fyrbostädernas gedigna grundläggning med stora välhuggna granitblock gjorde att byggnaderna inte kunder rubbas vid hårda stormar. Även uthus och dass är dubbade i berget så att de står stadigt.

Fyrbostaden hade en extra dörr mot söder så att man skulle kunna komma ut även när nordanvinden låg på. Båda fyrbostäderna har en profilerad panel och i hörnen en rundad hörnstav med svarvad knapp och rikt profilerad takfot samt med Höganäs-tegel i skorstenen, vilket särskiljer denna bebyggelse från övriga byggnader i skärgården.

Lotsutkikens höga torn gjorde det möjligt att få bra utblick över sjön.

Pedagogiskt värde – Bebyggelsen på Viskär representerar en helgjuten miljö med alla komponenter såsom hamn, lotsutkik, byggnad för segelförvaring, fyr och fyrbostad, fyrvaktarbostad med dass, bodar och förråd, allt som ingick i livet på en fyrplats. Även invändigt finns kakelugnar kvar i alla bostäder och i fyrvaktarbostaden finns även rummet som användes som bakstuga för alla familjer. Odlingen med den skyddande muren berättar om de svåra livsvillkoren på ön.

Teknikhistoriskt värde – Utrustningen är borta i fyren men hålet i spiraltrappan berättar om lodet som drev urverk till linsapparaten. Fyrens nitade järnkonstruktion berättar om teknikinovation som gjorde det enklare och billigare att bygga fyrar.

Upplevelsevärde - Lotsutkiken som ligger på Viskärs högsta punkt och Fyren med fyrbostaden som exponerar sig ut mot sjön ger med sin talande byggnadsform en upplevelse av skärgårdens karaktäristiska byggnader.

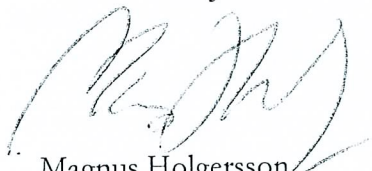
Sammanfattande värde

Viskärs fyr med fyrbostad, fyrvaktarbostad samt lotsutkik med tillhörande uthus utgör en välbevarad helhet som kan ge en historisk bild av hur en fyr och lotsmiljö gestaltade sig i början av 1900-talet vad gäller byggnadsteknik, funktion och sociala förhållanden. Bebyggelsen har med sin autenticitet mycket att berätta om sin tid och om en expansiv period inom svensk sjöfarts historia. Viskär är genom sitt stora kulturhistoriska värde att betrakta som synnerligen märklig.

Hur man överklagar

Se bilaga, formulär 131, länsrätten.

I den slutliga handläggningen av detta ärende har förutom föredraganden deltagit chefsjurist Kristina Samuelsson, samhällsbyggnadsdirektör Elisabet Weber och 1:e antikvarie Jan Eriksson.

Magnus Holgersson
Länsråd

Bengt Häger
Länsantikvarie

Bilaga 1
Historik

Kopia till:

Norrköpings kommun

Riksantikvarieämbetet

Lantmäteriet, Fastighetsregistret, Box 476, 581 05 Linköping.

Östergötlands länsmuseum

Östkind's hembygdsförening, c/o Gunnar Petersson, Jonsbergs gård, 610 26 Vikbolandet

Astrid Olsson, Arkö, 610 26 Vikbolandet

Inga-Britt Gustafsson, Prästgatan 4, 602 32 Norrköping

Rättsenheten

Kultur- och samhällsbyggnadsenheten

BM-arkivet

Bilaga

Historik

På häradeekonomiska kartan från 1866 – 77 finns en lotsplats utmarkerad vid hamnen bakom förrådsbyggnaden. Ingen annan bebyggelse fanns tidigare på Viskär.

För att få en säkrare insegling förbi Arkö föreslog Norrköpings Lotskapten i Lotsfördelningen att två överensfyrar borde sättas upp. Kunglig Maj:t godkände ritningen för en fyr och fyrbostad 1894 efter samtycke från Lotsstyrelsen.

På Viskär uppfördes ett åttakantigt torn i järn med en spegelapparat. Bredvid byggdes också ett bostadshus av trä med källare. Även ett uthus, vedbod, dass och brygga samt en båtslip byggdes och man grävde också en brunn.

Fyren har ett äldre förflutet. Redan 1872 uppfördes den på Västergarns Utholme utanför Visby. År 1890 flyttades den till Storkläppen ca en mil nordost om Västervik där den fungerade som fyr bara ett par år. Samma år innan personalen hade flyttat in i det nya bostadshuset bredvid fyren drabbades Storkläppen av en svår storm. Bostadshuset flyttades flera meter och dasset blåste bort. Kvar stod dock fyrtornet som därefter användes som sjömärke till 1894 då det flyttades till Viskär och blev fyr igen. Bostadshuset är byggt för fyrmästaren.

Både Arkö yttre (Gråa Utterklabben) och Arkö inre (Viskär) i Arköleden ersattes 1932 av två nya sjätteordningens AGA-överensfyrar. Samma år som fyren togs ur bruk köptes den av Viktor Ohlsson på Arkö 1:5. Fastigheten ärvdes av sonen Axel Ohlsson och sedan av hans hustru Astrid Ohlsson. Fyr och fyrbostaden samt lotsutkik har varit uthyrd till sommarbostad.

Italienaren Amadeus Bianchini som besöker Vikbolandet och dess skärgård 1917 ger en beskrivning av Viskärs fyr och lotsutkik

”Viskärs spegelfyr med roterande spegel med en omloppstid på fem sekunder.” Han berättar att spegeln drogs av ett urverk och att fyrvaktare Ramstedt tjänstgjort på Viskär sedan 1902.

Bianchini beskriver lotsarnas svåra arbetssituation där de spejar från lotsutkiken färdiga att gå ut och hjälpa behövande som signalerar med flaggor efter lotsning. Bianchini beklagar lotsarna som ej har fått någon fotogen tilldelad och var tvungna att gå ut i öppna segelbåtar med livet som insats.

Fyrar

Förr fick man färdas på dagen och ligga still på natten om det inte var månljust eller om man inte ville riskera att gå på grund.

Den första Svenska fyren är Landsorts fyr som byggdes 1669. Falsterbo fyr uppfördes redan 1202 dock på dansk territorium. För att leda sjöfarten rätt hade man dessförinnan öppna eldar, glödande kol i torn eller i en korg på en stång.

Man kan dela in fyrarna i tre grupper.

1. Kustfyrar var större fyrar som används för allmän sjöfart.
2. Ledfyrar till ledning för färd till hamn eller utmed farled.
3. Hamnfyrar för insegling till hamn.

De sista stenkolseldade fyrarna ersattes på 1850-talet med spegelfyrar. Spegellinserna var en fransk konstruktion. Först drevs de av rovolja som hade nackdelen att den stelnade vid minusgrader. Som drivkälla till den roterande apparaten användes även klockurverk som drevs av en tyngd (lod). Från och med 1870-80-talet användes fotogenlampor i linsapparaterna.

I Sverige kom linser av första till sjätte ordningen att användas. Första ordningen var ljusstarkast och sjätte ordningen användes vid ledfyrar som Viskär.

På grund av brandfaran sattes särskilda fotogenbodar för förvaring av fotogenen upp på behörigt avstånd från övrig bebyggelse.

Carl-Gustav von Otter (1827 – 1900) som var lotsdirektör uppfann persiennen 1865. Persiennen kunde vridas så att en blinkningseffekt uppstod och den drogs med ett lod som löpte i en lina. Efter ca 4 timmar fick man dra upp repet och genom lodets tyngd drevs persiennen. Uppfinningen slog igenom i England och Tyskland först. Det dröjde till 1878 innan persiennapparaten användes i Sverige.

Under industrialismen ökade sjöfarten. Från och med 1850- talet började segelfartygen konkurreras ut av ångfartygen. 1880 inleddes en utbyggnad av fyrbelysta farleder runt landets kuster. Ledfyror placerades nu allt längre in i skärgården och ambitionen var att bygga fyrarna så tätt att ljusen syntes från den ena fyren till den andra. Den stora expansionen av bemannade fyror var mellan 1850 – 1920. Kombinationen med fyr och fyrbostad blir nu vanlig. När man började använda fyr apparater med kontinuerlig förbränning såsom gasdrivna AGA-fyror försvann behovet av fyrvaktarbostad.

Fyror och bostäder

Under 1860-talet började fyror av järn tillverkas. Fördelarna var att de kunde uppföras snabbt och att de kunde flyttas samt att de blev billigare att bygga på oländiga platser. De byggdes som ett öppet pelartorn med centralt placerat trappspindel som bär fyraltanen med fyrapparaten och lanternin. Konstruktionen stadgades upp av en fackverkskonstruktion. En enklare typ var rund eller flersidig med spindeltrappa och klädd med nitad järnplåt såsom fyren på Viskär. Det var Nils Gustav von Heidenstam som utvecklade de järnkonstruerade fyrarna i Sverige.

Bostäderna byggdes ursprungligen av timmer men i och med sågverksindustrins utveckling såg Lotsverket möjlighet att tillverka prefabricerade byggsatser som byggdes upp och märktes för att sedan plockas ner och fraktas till fyrplatsen för uppbyggnad. Det var stående spontade plank som var klädda med förhydningspapp och locklistpanel.

Man använde sig av typritningar och byggnaderna fick en särskild utformning utan hänsyn till var i landet de uppfördes. En särskild profil på locklisten sågades fram och de rikt profilerade taklisterna och den runda hörnstaven med svarvade knoppar blir vanlig i slutet av 1800-talet. Ursprungligen var taken täckta med takstickor som lades i blöt i en järnvitriollösning för att stoppa längre.

Fyrbostaden på Viskär är ritad av Albert Lundberg 1894. Han var extra fyringenjör som tidigare arbetat för Väg och Vatten byggnadsstyrelsen och Stockholms Hamnstyrelse.

Personal

Det var fyrmästare, fyrvaktare och fyrbiträde som alla var sysselsatta med fyrens skötsel. Det var speglar, linser och glasrutor som skulle rengöras. Vekarna skulle putsas och en annan återkommande arbetsuppgift var att fylla på fotogen och dra upp lodet till utväxlingsverket med jämna mellanrum. Vidare var det underhållsarbeten av alla byggnaderna som hörde till fyren. Eftersom fyren skulle passas när det var mörkt arbetade man i skift.

Eftersom fyrplatserna oftast var karga platser att bo på var det viktigt att samarbeta och visa tolerans mot sina kollegor med familjer.

Det gick oftast inte att ha några betesdjur. För att få färska grönsaker fick man forsla jord till fyrplatsen och skydda odlingarna från den hårda vinden med en mur.

Lotsar

Det har funnits lotsar sedan medeltiden. Den förste lots som omnämns i Östergötland är Olof i Kättilö. I jordeböckerna omtalas att styremansfrihet (skattefrihet) för sina tjänster.

1642 fastställs styremanstaxan. Enligt 1674 års Lotsordning var det endast flottans styremannakår som fick lotsa och vissa skärgårdslotsar med fullmakt.

På Arkö har det funnits lotsar sedan 1500-talet.

Lotsarna var också jordbrukare och fiskare och fick själva anställa folk för att klara arbetsuppgifter.

Lotsen skulle sätta ut sjömärken och underhålla dessa vilket var mycket arbete.

På 1800-talet ökade antalet lotsningar och i samband med att det närbelägna lotshemmanet Gränsö norr om Arkö drogs in 1878 kom det att bli heltidsanställda lotsar.

På Häradskartan från 1866 – 77 finns en markering av en Lotsplats. Enligt mästerlotsen Carl Axel Färnstrand var det en enkel övernattningsstuga för lotsarna. Lotsutkiken utgjordes före 1894 av en tall som stod på vaktberget på Arkö.

Teknisk data

Optiken i fyren bestod av en fast parabolisk spegel och persiennapparat med urverk som drogs med ett tungt lod. 1896 byttes linsapparaturen ut.

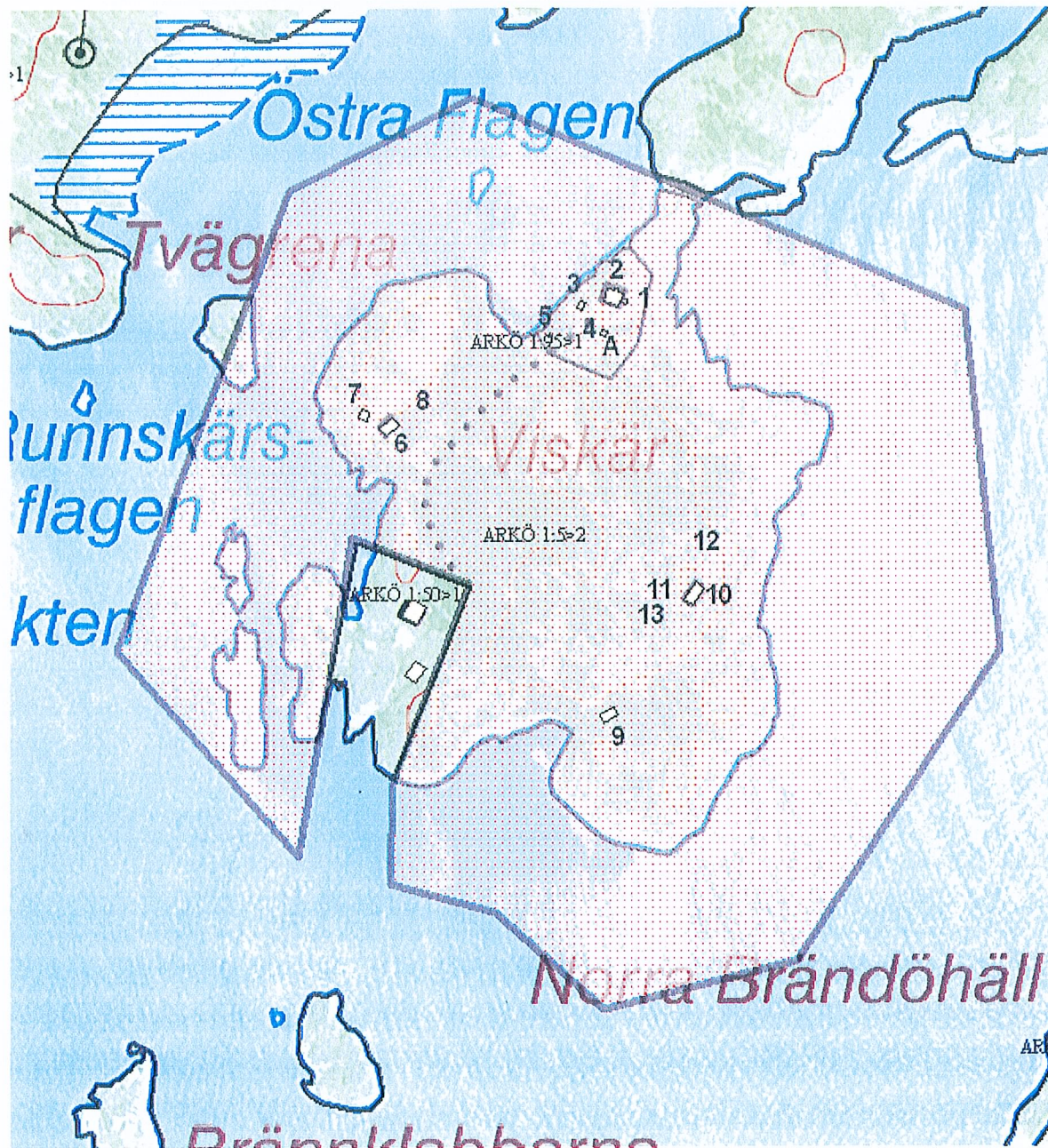
Fyrbelysningen bestod av en tvåveckig fotogenlampa med oföränderlig bränsleyta.

Utrustningen användes tills fyren släcktes våren 1932.

Flygbild över Viskär.

Viskär

1. Fyren	8. Dass
2. Fyrbostaden	9. Uthus vid hamnen
3. Vedbod/förråd	10. Lotsutkik
4. Uthus/snickarbod	11. Uthus
5. Dass	12. Jordkällare
6. Fyrvaktarbostad	13. Dass
7. Uthus/vedbod	A. Tillkommande komplementbyggnad